

Маъруза №1.

БИОТЕХНОЛОГИЯ ЖАРАЁН ВА АППАРАТЛАРИ

Режа:

1. Биотехнология жараёнлари ва аппаратлари фанига кириш.
2. Даврий ўстириш.
3. Узлуксиз жараёнлар ва уларнинг классификацияси.

Мазмуни: Микробиология ишлаб чиқаришнинг асосий технологик жараёнлари схемаси ва алоҳида боскичлари, даврий ўстириш, узлуксиз жараёнлар ва уларнинг классификацияси.

Талабаларга биотехнологиядаги жараёнлари ва аппаратлари, ушбу жараёнларнинг кимёвий технология жараёнлари билан ўхшашлиги ва ўзига хос томонларини, қўлланиладиган аппаратларнинг конструктив хусусиятлари бўйича илмий, назарий ва амалий билим бериш, улардан юқори сифатли, касбини чуқур эгаллаган, тажрибали магистр мутахассислигини тайёрлаш.

Фаннинг вазифаси – магистрларни асосий жараёнларнинг умумий қонуниятлари ва кинетикаси билан таништириш, ушбу жараёнларни ҳисоблаш усуллари ва қўлланиладиган аппаратлар билан танишиш.

Кириш. Технологияда микроорганизмлардан фойдаланиш яқин вақтларда бошланиб Пастернинг классик тадқиқотлардан олинган. У тиббий ва техник микробиологиясини ҳам асосчисидир. Бу муддат тахминан 100 йилни ўз ичига олади. Техник микробиология ривожланиши 20-30 йил ичида мушакил технологик микробиологик йуналиш барпо бўлди.

Микробиологик саноат олдида жуда катта ишлар турибди:

1. Қушимча ейишга мулжалланган технологик жараёнларни яратиш;
2. Усимликларни химоя қилиш воситаларини яратиш;

3. Фермент моддаларини яратиш;
4. Антибиотиклар ва витаминлар олишни ташкил қилиш қиради.

Бу шунингдек саноатнинг самарали ривожланишига капитал қурилишларга маблағларни сарф қилиниши, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг турини қупайтириш ва уларнинг сифатини яхшилашга эришиш учун бу соҳада техник ўсиш ҳисобига олиб борилиши керак.

Микробиологик саноат қуйидаги маҳсулотларни тайёрлаб беради:

- оксиллар (дрожжалар, оксил моддалари, аминокислоталар)
- физиологик фаол моддалар (антибиотиклар, витаминлар, ферментлар, гармонлар ўсишни тезлаштирувчиларни)
- органик кислоталар (лимон кислотаси, сит кислотаси, итакон ва уксус кислоталарини)
- Урмон ва қишлоқ ҳўжалиги зарарқунандалари учун бактериал моддалар энтобактеринлар, боверинлар, дендробациллинлар, нитрогинлар, азото бактеринлар)

Юқорида кўрсатилган маҳсулотларни тайёрлаш, микробиологик усулда олиш абзал, кимёвий усулга қараганди. Шунинг билан бирга шуни қайд қилиш керакки, юқоридаги маҳсулотларнинг айримларини (бактериал, фермент моддаларини) микроиологик усул билан олиш мумкин.

Микробиологик усулда олишда микроорганизмларнинг юқори жадаллаштириш ва модда алмашувининг жуда улуғлигидадир.

Биомассаларни 2 мартаба ўсишига 0,3-2 соат кифоя қилади. Жуда ҳосилдор ўсимликларнинг микроорганизмлар ёрдамида биомассани ҳосил қилишди 500 марта уй ҳайвонларининг энг зотлиларига биомасса ҳосил қилиши 1000-5000 марта секин кечади.

Ҳозирги вақтда микроорганизмлар таъсирида 1000 ортик биокимёвий реакциялар ишлаб чиқилган. Биосинтез реакциялари уй ҳароратида ва атмосфера босимида олиб борилади.

Микробиологик синтезни энг афзалликларидан бири саноат соҳасида (яъни олинишда) кўп тарқалган хом ашёлардан олинишидир. Булар:

- Қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг қайта ишлашидан кейинги чиққан чиқиндилари;
- Гидролиз саноатининг чиқиндилари;
- Нефть ва газ саноатининг чиқиндиларидир.

Ҳозирги вақтда микробиологик синтезда "ёввойи" табиий штамплардан фойдаланилади.

Шуни такидлаш керакки, микробиологик усулда саноат ишлаб чиқариши, техник экономик ҳисобланганда кимё технологик методларга қараганда юқори туради.

Микроорганизмлардан фойдаланиб, ишлаб чиқаришни олиб бориш усуллари 2 катта гурппага бўлинади.

1. Биринчи гурппага айрим озиқ-овқат саноати қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш саноати, мисол учун: луб толалари.
2. Пиво ва вино саноати - ачитиш.

Махсус технологик ускуналарни ишлатиш микроорганизмдан фойдаланганда жуда кам микдорни ташкил килади. Микробиологик саноатда технологик жараёнларни юксалтириш асосан технологик ускуналарни такомиллаштириш ҳисобига олиб борилади.

Пиво ва вино олиб бориши технологияси ўзининг махсус хусусиятлари бўлгани учун микробиологик саноатидан ажралиб чиққан.

2. Иккинчи гурппа саноатига кировчи (бу микроорганизмларни етиштириш ёки микроорганизмлар ишлаб чиққан керакли маҳсулотларни тўплаш).

Технологик олиш усулига қараб микробиологик саноатини иккита кичик гурппага бўлиш мумкин.

1. **Кўп тоннажли** саноатида кўп миқдорда биообъект микроорганизмларни, дрожжаларни ҳамда органик кислоталар (лимон, сут, уксус) ёки спиртлар олиш.

Бу хилдаги асосий технологик ускуналарнинг ишлаш принципи бу чуқурликда (суспензион) усулда микроорганизмларни етиштирилади. Бунда юқори асептик муҳит талаб қилинмайди, чунки ташқаридаги микро флорани кириб келиши жуда кам. Микроорганизмларнинг ўсиши учун 25-35 даража, pH 6,5-7,5. Шунинг билан културланган кўп саноатда микроорганизмларни етиштириш жараёни pH 4-5 олиб берилади. Културланган суюқликда спиртлар, канд ва бошқа компонентлар (нефт углеводлари) уларнинг концентрациясида бошқа микроорганизмларнинг ўсиши мумкин эмас. Спиртли усулда ачитишда (културланган суюқликда) 8-5 % спирт таркибида бўлади. Дрожжа олиш саноатида углеводородли нефт муҳитида олиб борилади. Айрим ҳолларда микроорганизмлардан фойдаланилади, (анаэроблар деб аталади) улар аэрация талаб қилмайди,бу ташқи микрофлораларга қарши курашни енгиллаштиради.

2. **Кам тоннажли** нозик микробиологик усулда олиш саноатида асосан бактериал моддалар олинади. (тиббий ва антибиотиклар, фермент препаратлари, бактериал ўғитлар, заквоскалар, аминокислоталар, витаминлар, қон ўрнини босувчи полиглюкин олиш усули, айрим органик кислоталар, ўсиш стимуляторлари, вакциналар гармонал моддалар ва бошқалар).

Нозик микробиологик синтезга асосий технология жараёндан бири бу микроорганизмларни чуқурликда етиштиришдир. Микроорганизмларни етиштиришда ташқаридан микроорлараларни киришига йўл қўймаслик асосийси ҳисобланади. Микроорганизмларни културлаш pH-6,2-7,2 , 25-35°C даража, муҳитда углеводородлар, ўсимлик оқсилли, фосфорли ва азотли тузлар ташкил қилади. Продуцент ҳисобида штампларни аралашмаси эмас,

балки алоҳида танлаб олинган асосий штамп ишлатилади. Бундай шароитда ташқаридан кириб келган микроорганзмлар ишчи муҳитда пайдо бўлса, фойдали преуцентларни ўсишини секинлаштиради, ёки керакли маҳсулотларининг купайишига таъсир қилади. Шунинг учун нозик микробиологик синтезда асосий технологик ускуналарни аэробик хавони тозалашда, овқатланиш муҳитини ва қўшимча маҳсулотларни стерилизациядан ўтказиш керак.

Кимёвий тозалаш ёки асосий моддани ажратиб олиш (културал суюкликлардан) шу гурппага кирувчи кўп саноатларда жуда мураккаб кечади. Шунинг билан бирга бундай жараёнда сепарация, филтрлашда чўктириш экстракция, буғлантириш, ион алмаштириш процесслари кетади.

Кўп миқдордаги нозик микробиологик усул билан маҳсулотлар иссиқликка чидамсиз, шунинг учун улар ажратиб олишда паст даража талаб қилинади. Кўп микробиологик маҳсулотлар қуруқ ҳолда ишлаб чиқарилади. Энг кўп ишлатиладиган қуриштириш усуллари бу чангитиш, вакуумли, қайнаш қатламли, ва сублимацион усуллардир.

Тайёр маҳсулот герметик тараларга қадоқланади, ва улар ташқи муҳитнинг таъсиридан сақланиб, паст ҳароратда сақланилади.

Кичик тоннажли нозик микробиологик синтезда асосий ускуналарни осон бир маҳсулот олишдан бошқа маҳсулот олишга ўтиш мумкин. Кўп тоннажли нозик микробиологик синтезда бир маҳсулотдан иккинчи маҳсулот олиш усулига ўтиш учун технологик ускуналарни алмаштириш керак ёки умуман мумкин эмас.

Микробиологик саноатида жараёнларни кимёвий технологиялар каби масса алмаштириш, иссиқлик алмаштириш, гидродинамик ва механик ажратиш мумкин. Бундай жараёнлар албатта биологик жараёнлардир. Култиваторда микроорганизмларни ўсиши, алмашиниши, улиши, масса алмаштириш, иссиқлик алмаштириш, гидродинамик, механик жараёнларсиз кузатилмайди.

Биологик жараёнларнинг энг асосийлари куйдагилар:

1. Биологик системалар учун ўз-ўзини бошқариш, бу эса ушуниси тезлаштиришдир;
2. Сеткали организмлар кимёвий тузилишига қараб бир хил тузилишига эга ва улар 3 классга эга мураккаб макромолекулалар; дезоксирибонуклеин кислота (ДНК), рибонуклеин кислота (РНК) ва оксиллар.
3. Хамма ичкисеткали жараёнлар кечиши ва тартибга солиш специфик оксиллар биокатализаторлар- ферментлар ёрдамида олиб борилади.
4. Сеткларда ферментларнинг кичкина концентрацияси ҳисобига улар субстрат билан тўйиниб қолгани учун биологик процессларни назорат қилиш жуда ҳам имкони бор .
5. Клеткаларни тартибга солиш механизми мумкин қадар микроорганизмларни иш фаолияти ўсишига олиб келади.
6. Биологик системаларда ферментлар ишлатиш ҳамма маҳал ўзгартирилади, уларнинг фаоллиги биокимё жараёнларни кечиши, шунинг учун ҳар бир поғонада микроорганизмларни популяциясини ўстириш учун оптимал муҳит яратилиши керак.
7. Сеткали-мембрана танлов йўли билан ўтказди. Сеткали мембраналар танлов моддаларни узатади, шунинг учун биологик жараёнларни тартибга солишни қийинлаштиради.

Специфик технологик жараёнларнинг олиб бориш учун специфик ускуналар ишлаб чиқилган, улар микробиологик саноатда қўланилиши учун.

Жараён ва аппаратлари микробиологиясининг саноатининг курсини асосий максоди, технологик жараёнларни умумий теоритик қонунийлигини кўрсатиш, асосий аппаратлар ва машиналарнинг ҳисобини, шунингдек ички ва ташқи янгиликларни умумлаштиришдан иборатдир.

Ҳозирги пайтда янги саноат қорхоналарнинг лойиҳалашда иккита муаммо бор.

- Масштабластириш - ускуналарни ҳисоблаш лаборатория шароитида саноат қурилмаларида олинган маълумотларга таяниб олиб борилади.

- Оптималластириш – технологик схемаларни энг яхши вариантыни танлаш, ускуналарни турлари ва ишлаш жараёнидир.

Микробиологик ишлаб чиқаришнинг асосий технологик жараёнлари схемаси ва алоҳида босқичлари куйдагича:

- экиш материалларини тайёрлаш;
- озиклантириш мухитини тайёрлаш ва стерилизациялаш;
- культурлаштириш (микробиологик синтез);
- асосий маҳсулотни ажратиб олиш ;
- куритиш;
- майдалаш;
- стандартлаш;
- кадоклаш.

Айрим ҳолларда юқоридаги кўрсатилган босқичлар бўлмаслиги мумкин. Мисол учун: агарда тайёр маҳсулот суяқ ҳолда чиқариладиган бўлса, унда куритиш ва майдалаш босқичлар бўлмайди. Яна бир мисол пуркагичли куритишда майдалаш босқичи бўлмайди.

Культурлаш яъни ўстириш технологик жараёнининг асосий босқичи ҳисобланиб, ишлаб чиқаришни ҳажимини ва унинг сифатини белгилайди.

Культурлаш босқичида биомассанинг ва микроорганизмларнинг яшаши давомида йиғилади. Айрим ҳолларда мисол учун бактериялар моддалар олинишида, керакли модда сифатида биомасса ҳисобланади, ва бошқа ҳолларда сеткали синтез қилган маҳсулотлари, антибиотиклар, ферментлар, аминокислоталар ва бошқалар : шунингдек синтез қилинган маҳсулот клетка ичида ёки культурланган суяқликка ажралиши мумкин.

Керакли, мақсадли маҳсулотлар культурлаш даврида йиғилади. Ундан кейинги босқичларда шу керакли хоссалари сақлаш керак.

Културлаш - ўстириш аппаратларда олиб борилиб, суюқ озиклантириш муҳитида бўлади. Булар чуқур ва суспензионли методдир. Айрим микроорганизмлар қаттиқ озиклантирувчи муҳитда яхши ривожланади ва буни юзаки културлаш деб аталади.

Юзаки културлаш технологик тоمانдан самарали эмас, шунинг учун у айрим ҳолларда ишлатилади. Чуқур културлашни қўллаб бўлмаса. Чуқур културлаш – ўстириш апаратининг схемаси ва уларнинг конструкцион элементлари 1.1 чизмада келтирилган.

Аппаратда микроорганизмлар яшаш даври ўсиш жараёни, кўпайиши ва айрим клеткаларни nobуд бўлишидан иборот.

Даврий ўстириш.

Микроорганизмларни популяциясини ривожлаштиришини бекиг муҳитда, яъни колба ёки культиваторда олиб бориш биомассани олишнинг бир йўли ҳисобланади. Микроорганизм популяциясини равожлантиришини жараёнини ўрганишда асосий кузатиладиган кўрсаткич микроорганизмларнинг йиғилиши X_1 абсолют бирликда аниқланади ёки куруқ масса хажм бирлигида аниқланади.

Даврий ишловчи аппаратларда микроорганизмларнинг ўсиш ва ривожланиши бир неча босқичда олиб борилади.

Микроорганизмларнинг популяциясининг колба ва аппаратларда ўсиши куйидаги босқичлардан иборат: бошланғич, ўсиш, мутаносиблик ва nobуд бўлиш. Шунинг учун ҳар бир босқич бир нечта фазаларга бўлинади. Биринчи бошланғич босқичда озиклантириш муҳитида концентрацияси у экилгандан кейин бошланади.

Бошланғич пайтда микроорганизмларнинг камайиши кузатилади. Ундан кейин биомасса ошади. Ўсиш босқичи логарифмик ўсиш ва секинлаштириш

ўсиши киради. Ундан кейин мутаносиблик бошланиши ва популяцияларнинг нобуд бўлиши кузатилади.

Даврий устиришда факат маълум вақт ичида керакли концентция факат бир марта бўлади. Бундай максимал культурани – ўсишини даврий ўсиш дейилади.

Узлуксиз жараёнлар ва уларнинг классификацияси.

Хозирги пайтда бирдан бир характерли жихатлардан бири бу технологиялар ривожланиши даврий жараёндан узлуксиз жараёнларга ўтиш хисобланади. Даврий жараёнда эмперик маълумотлардан фойдаланилади. Узлуксиз жараёнларда илмий асоссиз ҳар бир жараёнларни чуқур билиш керак бўлади.

Узлуксиз жараёнлар 3 та асосий признаклардан иборат.

- 1 юкори ишлаб – чиқариш
- 2 мумкин қадар автоматизиялаш.
- 3 бошқариш механизмини билиш ҳамда кинетика жараёнларини ўрганишдан иборат.

Узлуксиз жараёнларда аппаратларни специализацияси ҳар бир технологик босқичда алоҳида олиб борилади, ва тайёр маҳсулотларни сифатини текшириш мумкин.

Ундан ташқари аппаратларда тўлиқ аралаштиришда параметрларни мумкин қадар доимийлиги сақланиб қолиб, культурани стабиллаш ва ишлаб чиқаришни керакли физиологик ҳолатга олиб келиш мумкин. Микроорганизмларни узлуксиз ишлаётган аппаратларда тўлиқ аралаштириш ёрдамида ўстириш унумлидир. Даврий устиришга қараганда. Узлуксиз ишловчи аппаратларда муҳит доимо янгиланиб туради, шунинг учун моддаларнинг концентрацияси ўзгармайди. Микроорганизмларни фаолияти давомида Микробкологик ишлаб чиқаришда айрим ҳолларда кўп босқичли

узлуксиз жараёнлар олиб борилиши мумкин. Бу айрим ҳолларда пайдо булади.

- Озиқланувчи муҳит моддалар аралашмасидан ҳосил бўлган бўлса.
- Керакли маҳсулот ҳосил қилиш учун 2 ва ундан кўп метаболик ўзгаришлар (антибиотиклар, споралар)
- Қандай бошқа субстретнинг компоненти культурал суяқликда бўлиши.

Хулоса қилиб айтганда узлуксиз ишловчи микробиологик синтезни маълум ютуқлари бор ва улар шулардир.

1. Культивирлаш –ўстириш бир хил шароитда ва стабиллашган режимда олиб борилиб,ўсиш жараёнини узок вақт оптимал муҳитда сақланиб турилади.
2. Агар керак бўлиб қолса жараёнларни олиб бориш бир нечта босқичларда, аппаратларни бирин кетин улаб, уларда оптимал шароит яратиш мумкин .
3. Микробиологик синтезда ҳар хил факторларни ўрганиш учун шароит яратилади.

Узлуксиз жараёнлар классификацияси.

Узлуксиз жараёнларини классификациялаш, ферментатив жарёнларнинг келиб чиқиши, таъсир доираси ва бошқариш принципи билан амалга оширилади.

Биринчи классификация биокимё, физиологик, морфологик, генетик конуниятлар, бу даврий ва узлуксиз жарёнлар учун характерлидир.

Улар ишлаш принципларга қараб узликсиз системалар: очик ва ёпиқ турларига ажратилади.

Очик узлуксиз системалар. Бундай системаларда клеткалар доимо ювилиб туради ва улар пайдо бўлиши билан. Бундай системалар яшаб туриши олдидан мўлжалланган динамик муҳитда.

Очик узлуксиз системалар гетероген ва гомоген системаларга бўлинади. Культуранинг доимий бир хил тузилиши керак. Биринчи система бир поғонали ва кўп поғонали бўлинади. Бир поғонали системалар битта аппаратдан ташкил топади. Бу энг кўп тарқалган аппарат билан жиҳозланган узлуксиз системадир.

Ёпиқ узлуксиз системалар. Бундай системаларда клеткалар ҳамма вақт йиғилиб ва уларнинг хажми кўпайиб боради. Бу системалар узайтирилган даврий системаларга киради ва уларни узлуксиз системалар деб аташ мумкин эмас. Ёпиқ системаларда микроорганизмларни ўстириш пленкалар устида ёки қаттиқ жисм устида олиб борилади. Бундай системалар лаборатория шароитда ишлатилади.